

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԿԻՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՀԱՍՆԱԿՈՒՄ՝

Ակադեմիկ Վ. Մ. Բեխտերեւի *

8.

Եթէ մտաւոր զարգացման համար ըմբռնող գործարանները և շարժող շրջանների կրթութիւնը այսքան էական տեղ է գրաւում, սակայն անձնաւորութեան—որպէս սօցիալական միութեան զարգացման համար առանձին նշանակութիւն ունի այսպէս կոչւած հոգեկան զգացմունքների կրթութիւնը, ուրիշ խօսքով ասած հոգու յուզական կողմերը: Յոյզերը իրենց օրգանիզմի վրայ թողած ազդեցութեան տեսակէտից կարող են լինել՝ առոյգացնող և թարմացնող կամ թուլացնող և ճնշող, իսկ ուրիշ մարդոց վրայ ազդելու տեսակէտից նոքա բաժանւում են՝ հասարակական կամ բարոյական և հակահասարակական կամ եսական: Վերջապէս բոլորովին տարբեր կարգ են կազմում գեղարուեստական և կրօնական յոյզերը: Ցանկանալով վերջին երկու յոյզերի մասին առանձին խօսել, մենք ամենից առաջ իրրե հիմք դնում ենք, որ յուզական կողմի կրթութեան հիմնական հարցը պէտք է լինի՝ որքան կարելի է, երեխային վարժեցնել օգտակար-առօյգացնող յոյզերի և ընդհակառակը՝ հնարաւորին չափ հեռացնել բոլոր ճնշող յոյզերը: Ահա այս է մանկական հասակի դաստիարակութեան յետագայ հիմնաւոր սկզբունքը:

Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ հիմնական յոյզերի սաղմը արդէն երևում է երեխայի կեանքի առաջին օրերից, ուրեմն և յոյզերի կրթութիւնը պէտք է սկսել ծննդեան օրից: Հէնց առաջին օրից սկսած օրգանիզմի կուշտ և բարեյաջող պահպանութեան ժամանակ նորածինը ցոյց է տալիս խաղաղ թարմութիւն և ընդհակառակը—քաղցի, թացութեան և ցրտի ժամանակ՝ անհանգստութիւն, պաշտպանողական բնոյթ ունեցող շարժումներ, որոնք փոխւում են սուր ճիչի: Ապա կարճ ժամանակից յետոյ երեխային լաւ

* Տես «Արարատ» № 5:

խնամելու դէպքում դժուար չի լինի նրա դէմքին ժպիտ նշմարելը, որը կապուած է բոլոր շարժումների կենդանութեան հետ, իսկ ուրիշ պայմաններում—լաց, որը արտայայտուում է ոչ միայն ճիչով, այլ և արցունքներով. վերջապէս աւելի ուշ բոլորովին պարզ նկատուում է երեխայի բարի և զուարթ գրութիւնը, որը փոխւում է թարմարար ուրախութեան, իսկ միւս կողմից արցունքներով արտայայտուող ճնշող գրութիւնը։ Այստեղ ամենից առաջ անհրաժեշտ է նկատել, որ ուրախ գրութեամբ արտայայտուող առողջացնող յոյզը օրգանիզմի կենսական գործունեութեան համար ընդհանրապէս մեծ նշանակութիւն ունի։ Նա բարեխաջող ազդեցութիւն է անում նրա բոլոր գործառնութիւնների վրայ՝ ինչպէս աճողականների, նոյնպէս և նեարդա-հոգեկանի, որոնք կանոնաւաւորում են օրգանիզմի արտաքին յարաբերութիւնները։

Ուրախ և բաւարարութիւն ստացած երեխան աւելի լաւ է իւրացնում սնունդը, աւելի առոյգ է, ուժեղ է և աշխատանքի ընդունակ։ Նա դէպի խաղերը և զբաղմունքները աւելի մեծ հետաքրքրութիւն է ցոյց տալիս, բոլոր խնդիրները հեշտութեամբ է ըմբռնում, քան դիւրագրգիռ, անբաւական և միշտ լաց լինող երեխան։

Սա այն աստիճան տարբերական ճշմարտութիւն է, որ եւս աւելորդ եմ համարում մանրամասնութիւնների վրայ կանգ առնել։ Սակայն ասածներիցս պարզ երևում է, որ մանկան հոգու յոյզական կողմի կրթութեան մէջ հոգս պիտի տանել, որքան հնարաւոր է, պահպանել ուրախ և առողջացնող յոյզերը և հեռացնել ճնշող յոյզերը։ Բարեբախտաբար բնականից կանոնաւոր զարգացած և առողջ երեխան հակումն է ցոյց տալիս դէպի ուրախաշխոյթացնող յոյզերը։ Ծրժի երեխային բաւական է կնոջ կաթի կանոնաւոր մատակարարելը, տեղի չորութիւն, կաշու լաւ և մաքուր խնամելն ու տաքութիւնը, որ նա ուրախ յոյզ ցոյց տայ։

Երեխայի յետագայ զարգացման ժամանակ նրան ուրախացնում է ամեն մի փայլուն իր՝ հասարակ բոժոժներ կամ խաղալիքը, նրան ուրախացնում է յանկարծ սենեակը թռչող թռչնիկը կամ նոր կենդանու տեսքը և մինչև անգամ ամեն մի տպաւորութիւն, որը իւր մէջ երեխայի համար անդուրեկան բան չի պարզեցնում։ Եւս չեմ մոռանայ, թէ ինչպէս նաւակը ծովը իջեցնելու ժամանակ, այդ տեսարանը ուշադրութեամբ դիտող հինգամեայ երեխան, սկսեց աւազի վրայ ուրախ-ուրախ մի քանի անգամ գլխակոնձի տալ, արտայայտելով իւր բաւականութիւնը ուրախութեան բուն աղաղակներով այն բոլորին, երբ նաւակը ջուրը իջեցրին։

Վերջապէս առողջացնող-ուրախ յոյզ երեխային պատճառում են այլևայլ մատչելի պարագմունքները, յատկապէս զուարճալիք-

հերն ու խաղերը: Մօր, դաստիարակչուհու կամ մանկավարժի կողմից յանցաւոր քայլ կլինի երեխայի զարգացման օգտակար այդ առոյգացնող յոյզը ճնշել, չպահպանել այն և չզարգացնել: Մինչդեռ մերքան յաճախ կանգնեցնում են մանուկին, երբ նա ուրախութիւնից զուարթ ծիծաղում և թռչկոտում է, մոռանալով որ առոյգացնող յոյզի ճնշումը երեխայի զարգացման էական փաստ է հասցնում:

Այնուհերը խաւաքի է, ասելով որ կազդուրիչ միջոցներից ուրախութիւնը ամենաուժեղն է: Արագացնելով արեան շրջանառութիւնը՝ նա թեթեւցնում է միւս բոլոր ֆունկցիաների գործունէութիւնը, ամբապնդում և վերականգնում է նոյն իսկ քայքայւած առողջութիւնը: Երեխաների դէպի խաղերն ունեցած չափազանց հետաքրքրութիւնը, անզուսպ ուրախութիւնը նոր գուարճութիւնների զիմելիս այնքան էական են նոցա համար, որքան և սոցա ընթացակցւող շարժումները:

Գիտւար չէ տեսնել, որ ուրախ-առոյգացնող յոյզի պահպանման համար ամենից առաջ անհրաժեշտ է երեխայի օրգանիզմի ֆիզիքական բարեկեցութեան մասին եղած լրիւ հոգացողութիւնը, ապա երեխայի կանոնաւոր խաղի, համապատասխան պարապմունքի հնարաւորութիւն ստեղծելը, որոնք գրաւեն նրա ուշադրութիւնը և հետաքրքրեն նրան: Պակաս չափով էական չէ և ճնշող յոյզերի հեռացումը, որոնք օրգանիզմի բոլոր գործունէութեան վրայ անբարեխաջող ազդեցութիւն են անում: Ոչ միայն ճիշդ և վախից քարանալը փոստակար են երեխայի ֆիզիքական և մտաւոր զարգացման համար, նոյն իսկ մշտական լացը վատ է ազդում ինչպէս սնման, նոյնպէս և նրա հոգեկան զարգացման վրայ: Ծառ և յաճախ լացող երեխան չի կարող լաւ և կանոնաւոր բարգաւաճել, ուստի և կրթութեան բոլոր ջանքը պէտք է ուղղուած լինի հնարաւոր եղածին չափ հեռացնել այդ անբարեխաջող յոյզերի զարգացման սկզբնապատճառները: Այդ նպատակին հասնելու էական սկզբունքներն են՝ օրգանիզմի ֆիզիքական բարեկեցութեան պահպանումը (կանոնաւոր սնունդ, քուն, լողացումներ և այլն) մեզ յայտնի բոլոր միջոցներով, երեխայի գանաղան ձգտումներին բաւարարութիւն տալը և նրանից տմեն մի գայթակղութիւն հեռացնելը, որոնք կարող են ցանկութեան յոյզ առաջացնել և որին բաւարարութիւն տալը դժուար է, որքան կարելի է, ամեն տեսակի անբարեխաջող զրգբողումները հեռացնել և խուսափել երեխային աւելորդ, թէ ֆիզիքական և թէ հոգեկան յոգնածութիւն պատճառելուց: Յայտնի է, որ չափազանց դիւրագրգռութիւնը, ջղայնութիւնը և սրանց հետ կապուած քմահաճութիւնը պայմանաւորուած են մանկան յոգնա-

ծութեամբ, հէնց այդ իսկ պատճառով միշտ պէտք է խուսափել յոգնածութիւնից, որը մատաղ հասակում շուտ շուտ պատահում է տպաւորութիւնների առատութիւնից:

Եթէ երեխան մի արտաքին հանգամանքի ազդեցութեան տակ է լաց լինում, իսկոյն պէտք է հանդատացնել նրան: Երեխան հեշտութեամբ է հանգստանում, նոյն իսկ հասարակ խոստումով, որը յամենայն դէպս ժամանակի ընթացքում պիտի կատարել: Վերջապէս ճնշող յոյզերի հեռացնելու կամ թեթեացնելու գիտաւոր միջոցներից մէկն է ուշադրութեան որևէ բանի վրայ գրաւելը: Եթէ երեխան լալիս է կրած ցաւից, չբաւարարուած ցանկութիւնից կամ վախից, անհրաժեշտ է մի նոր տպաւորութեամբ նրա ուշադրութիւնը գրաւել. օրինակ՝ մի դրաղեցնող հէքեաթով (պատմութեամբով), որից յետոյ նա շուտով մոռանում է իւր վիշտը և դադարում է լաց լինելուց: Եթէ անընդհատ լացը քմահաճոյքից է առաջացել, ինչպէս այդ լինում է դիւրագրգիռ, ջղային երեխաների հետ, եթէ ոչ խոստումները, ոչ ուշադրութեան որևէ բանով գրաւելը չեն ազդում, օգտակար է երեխային մի առ ժամանակ մենակ թողնել, որովհետև այս դէպքում, մարդկանց չտեսնելով դադարում է քմահաճութիւնից և շուտով հանգստանում է: Սակայն քմահաճութիւնը հիւանդոտ երեւոյթ է, որը կանոնաւոր դաստիարակութեան դէպքում չպէտք է լինէր:

Կարիք չկայ ասելու, որ վախի յոյզը յատկապէս քնաս է երեխայի առողջութեան համար, ուստի պէտք է խուսափել այն ամենից, ինչ որ երեխային վախ է պատճառում: Որքան ծանր, երբեմն նոյն իսկ անբուժելի, ջղային տանջանքներ դարձանում են վախի շնորհիւ. մինչդեռ ներկայումս էլ տարածուած են երեխաների հետ այնպիսի զբաղմունքներ, որոնք հիմնուած են երեխային վախեցնելու վրայ. օրինակ՝ յանկարծ երևում են երեխայի աչքին շորերը փոխած, սպառնալից ձայներ հանելով և այլն: Անօգնական մանուկը արդէն բնութիւնից վախկոտ և ճնշող արարած է, ուստի հեռացրէք նրանից ամեն մի աւելորդ վախ, ամեն մի աւելորդ ճնշում: Եթէ երեխան սարսափում է կայծակից, հեռացրէք նրա ուշադրութիւնը վախից, բացատրեցէք նրան ինչպէս կարող էք, որ կայծակից վախենալու հիմք չկայ և չպէտք է: Եթէ երեխան վախենում և ճնշում է կողմնակի անձնաւորութիւններից, աշխատեցէք սկզբում ուշադրութիւնը հեռացնել նրանցից, իսկ յետոյ համոզեցէք, որ չպէտք է քաշուել բարի հիւրերից: Ընդհանրապէս բոլոր մեղնից կախուած միջոցներով պէտք է յարուցանենք մանկան մէջ առողջութեան-նոյն իսկ համարձակութեան զգացմունքը, միայն կարիք եղած դէպքում բացատրելով, ինչպէս և ինչ բաներում պէտք է զգոյշ լինել: Սրա հետ միասին երեխային

երբէք չպէտք է պատմել սարսափեցնող հէքիաթներ՝ կախարդների, հսկաների, դեերի, արջերի մասին և այլն: Այդպիսի հէքեաթների շնորհիւ մանուկը վաղաժամ սկսում է շատ բաներից սարսափել, անհանգիստ քնել և վարհուրելի երազներ տեսնել: Որքան վնաս են հասցրել մատաղ սերնդին այլ և այլ մանկական կոշտած գրքերովնրը իրենց հէքեաթներով, սակայն, դժբախտաբար, մինչև այժմ էլ նորա գործածութեան մէջ են:

Գալով բարոյագիտական յոյզերին, սոցա ևս պէտք է խնամել և վարգացնել իրենց սկզբնաւորութեան առաջին օրերից սկսած. այս կողմը ևս մանկական հասակի դաստիարակութեան էական սկզբունքներից մէկն է: Երեխան բնականօրէն ձգտում է մօտենալ ուրիշ էակների, յատկապէս իւր մասին հոգացող անձնաւորութիւնների հետ, ինքը փաղաքշում նոցա և կարիք է զգում փոխադարձ փաղաքշանքի: Այդ փայփայանքը պէտք է տալ երեխային լրիւ և սրտանց: Նոյն իսկ նորածին երեխան համապատասխան կերպով հականերգործում է փաղաքշանքին և իրեն ցոյց տուած քնքոյշ վերաբերմունքին և իւր հերթին վարձահատոյց է լինում փաղաքշօղ հայեացքով կամ մանկական սիրով:

Ամենից աւելի դժուար է բարութեան զգացմունքի զարգացման համար որ և է կանոն ստեղծելը: Միշտ և ամեն բանում հասակակիցներին բաժին հանելը պէտք է սկզբունք դարձնել: Սակայն այս դէպքում մօր կամ դաստիարակչուհու կողմից մեծ տակտ է հարկաւոր, որ երեխային սովորեցնեն ամեն բան հաւասար բաժանի և հասակակիցներին օգնի: Որպէսզի բարութեան զգացմունքը ուրիշների մէջ զարգացնենք, պէտք է մենք ինքներս բարի լինենք, ուստի մանկան մէջ բարութեան զգացմունքի զարգացումը կախուած է նրա մասին հոգ տանող անձնաւորութիւնների յաջող ընտրութիւնից, որոնք պէտք է երեխային տան իրենց յաջող ընտրութիւնից, որոնք պէտք է լինեն անվերջ համբերող, որ նրա այս սիրտն ու հոգին, պէտք է լինեն անվերջ համբերող, որ նրա այս կամայն հորցի առիթով յաճախակի դիմումների ժամանակ չբարկանան նրա վրայ, յիշելով բանաստեղծի ասածը, որ՝ «այս հասակը խղճահարուել չգիտէ»: Օգտակար է նոյնպէս երեխայական մտքին հասկանալի նկարներ ցոյց տալ, որոնք տողաճանքներ զգացմունքներ և արտայայտեն մարդկային հոգու լաւ կողմերը: Աշխատեցէք այս նկարները բացատրել մանկան հասկանալի լեզուով, ուշադրութիւն դարձնելով նկարի բոլոր լաւ գծերի վրայ և կհամոզուէք, թէ որպիսի հետաքրքրութեամբ նա կ'կլանի ձեր ասածները: Ապագայում մեծ նշանակութիւն ունի երեխայի վրայ զօրեղ տպաւորութիւն թողնող համապատասխան մանկական հէքեաթների ընտրութիւնը և կարգալը:

Ընդհանրապէս անհրաժեշտ է կարելոյն չափ մանկան հաս-

կանութիւնը ճնշել, զարգացնելով նրա փոխարէն բարոյագիտական զգացմունքները Այդ դէպքում ցանկալի է և նոյն իսկ անհրաժեշտ է, հնարաւոր եղածին չափ շուտ, կրթութիւնը լինի ոչ միայնակ, այլ հասակակիցների հետ:

Մանկան անականութիւնը բաժանուում է երկու տեսակի: մէկը բղխում է իւր կարիքներին բաւարարութիւն տալու ձգտումից, իսկ երկրորդը— ձեռք բերած նոր գիտելիքների վերագնահատումից և ցանկութիւնից՝ ինչպէս էլ լինի, նոցա կարևորութեանը մասնակից անել և հասակաւորներին: Վերջինս բնականաբար ժամանակի ընթացքում ինքն իրեն անհետանում է, մինչդեռ առաջինի ճնշումը և հեռացումը դաստիարակների կողմից լուրջ ուշադրութիւն է պահանջում:

Երեխայի մէջ համեմատաբար աւելի շուտ է զարգանում սեփականութեան զգացմունքը՝ այդ իրաւական հասկացողութիւնների սաղմը: Կարիք չկալ լոցնելու այս միանգամայն բնական զգացմունքը, սակայն պէտք է խուսափել, որ նա հսակաւ բնոյթ ունեցող ձգտումների զարգանալու առիթ չլինի: Այս տեսակէտից շատ ցանկալի է, որ այն բոլորը՝ ինչ որ տրւում է երեխաներին, նոցա մէջ հաւասար բաժանուի, առանց մէկնումէկին առաւելութիւն տալու: Այս բանի հետ մանուկները շուտ են հաշուում և անզգայնի բաժանելը նոցա մէջ պահպանում է մեզ համար ցանկալի արդարութեան զգացմունքը:

Յատկապէս անհրաժեշտ է խուսափել երեխաների միմեանց հետ վիճելուց, որը առանց մեծերի հսկողութեան կարող է փոխել տուր ու դմբոցի: Սրա առաջն առնելու առաջին միջոցն է՝ վէճի զրգապատճառը վերացնելը, իսկ եթէ այդ անհնար է, փոքրիկների ուշադրութիւնը պէտք է գրաւել մի որևէ կողմնակի զբաղմունքով կամ նոր խաղով:

Ինքնասահմանափակման վարժեցնելու հետ անհրաժեշտ է երեխայի մէջ աստիճանաբար օրինակի և համապատասխան գործողութիւնները խրախուսելու միջոցով զարգացնել պարտքի զգացմունքը, բացատրելով երեխային իրեն գործողութիւնների ուրիշի համար օգտակարութեան նշանակութիւնը: Միւս բարոյական զգացմունքների հետ յատկապէս անհրաժեշտ է երեխայի մէջ պատուաստել ճշմարտասիրութեան զգացմունքը: Երեխաների ստատուսութիւնը, ինչպէս յայտնի է, շատ տարածուած երևոյթ է: միթէ՞ մօր կամ դաստիարակչուհու կողմից յանցանք չէր լինի, որոնք գիտենալով հանդերձ, որ սուտը մեծ պակասութիւններից մէկն է, նրա հանդէպ աչքները խփելին: Սուտը երեխայի մէջ պահանուում է զլխաւորապէս նմանուելուց և դաստիարակութեան վատ տարուելուց: Լամանողութիւնը նիւթ է գտնում հասակաւոր-

ների օրինակների, պատմութեան և հեքեթների ընթերցման մէջ, որտեղ ծածկուած է լինում սուտը և խաբէութիւնը: Սրա հետ միասին երբ երեխան նկատում է, որ անարգարութիւն գործելով երբեմն անպատիժ է մնում, այն ժամանակ ամենալատ սուտն անգամ բուն է դնում նրա հոգում և ընդմիջտ ամրապնդում է:

Այդ պատճառով պահանջում է խիստ ուշադրութիւն դէպի երեխայի իւրաքանչիւր սուտը, ճշնելով այն սկզբից, բայց որ աւելի կարեւոր է, դաստիարակութիւնը պէտք է այնպէս տարուի, որ երեխայի մէջ ստի զարգանալու ոչ մի առիթ չլինի: Սրա համար հենց սկզբից հասակաւորների դէպի մանուկն ունեցած վերաբերմունքի մէջ պէտք է լինի ուղղամտութիւն, արգարութիւն և երեխան այդ ձևի վերաբերմունքը ակամայից իւրացնում է ուրիշների հետ վարուելիս:

Ապա պէտք է բոլոր միջոցներով ձգտել երեխայի մէջ վառել սիրոյ կայծը դէպի մերձաւորը:

Այստեղ մեծ դեր կարող է կատարել հեքեթների և պատմութեան յաջող ընտրութիւնը, որոնց մէջ արտայայտուած է բնական կերպով և արդարացի այս կամ այն երեխայի անբախտ վիճակը: Այդ հեքեթների մէջ չպէտք է լինին ոչ կախարհներ, ոչ չար խորթ մայր, ոչ էլ ուրիշ փրասակար և անպէտք մանրամասներ, որոնք մանկան երկակայութիւնը սարսափով լցնեն, այլ պէտք է որ պատմութեան հերոսի վիճակին երեխան վերաբերուի անկեղծ խղճահարութեամբ, որպէսզի հեքեթը նրա մէջ առաջացնի սիրոյ և խղճահարութեան յոյզ դէպի տանջուողը: Ոչինչ եթէ պատմութեան ծանր տեղում երեխան կսկսի լալ, դռքա—խղճահարութեան արցունքներ են, որոնք առաջանում են դէպի մերձաւորն ունեցած սիրուց: Ի հարկէ կարիք չկայ մանկան հոգին տանջանքների ենթարկելու, այլ այդպիսի դէպքերում նրա համար պէտք է գտնել նաև մխիթարութեան յոսքեր: Երեխայի չափաւոր կերպով, նման վսեմ զգացմունքներով ապրելը նրա մէջ առաջացնում և զարգացնում է այն սօցիալական և բարոյագիտական զգացմունքները, որոնք այնպէս անուշացնում են մարդու անձնաւորութիւնը:

Բացի սրանից երեխայի դաստիարակութեան էական տարրը պէտք է լինի գեղարուեստական զգացմունքի զարգացումը, որը գլխաւորաբար կապուած է տեսողութեան և լսողութեան ըմբռնող գործարանների գործունէութեան հետ: Գեղեցիկի զգացմունքը կարեւորն չափ շուտ պէտք է զարգացնել: Այս նպատակին հասնելու համար մանկանոցը պէտք է զարգարել, բնօսկինի ձևի, երեխային հասկանալի գեղեցիկ նկարներով: Այս ընտրութիւնը

կարելի է անել երեխայի հետ, նրան հասկանալի յարմար նկարներ զիտելիս: Ընտանի կենդանիների, թռչունների, երեխաների և աղջիկների գեղեցիկ նկարները, համապատասխան պայմաններում, երեխաների մէջ միշտ հետաքրքրութիւն են առաջացնում և հէնց այսպիսի նկարներով պէտք է զարդարել մանկանոցը:

Սաղալիքների ընտրութեան մէջ նոյնպէս պէտք է ուշադրութիւն դարձնել գեղեցկութեան և որոշ չափով գեղարուեստականութեան վրայ, որպէսզի դրանց միջոցով մանկան մէջ պահպանուի և զարգանայ ձգտումն՝ դէպի գեղեցիկը և վսեմը: Այս տեսակէտից մեծ կարողութիւն է հարկաւոր խաղալիքների համապատասխան ընտրութիւն անելու համար, որոնցից, իմ կարծիքով, պէտք է հետացուի այն ամենը ինչ որ ծիծաղելի է, ինչ որ կարող է երեխային իր անդուրեկան կամ սարսափեցնող տեսքով վախեցնել և զղուեցնել և ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, այն բոլորը ինչ որ դատապարտելի է բարոյագիտական, բարքերի մաքրութեան և հասարակական վայելչութեան տեսակէտից: Ընդհանրապէս մանկանոցների նկարների և խաղալիքների ընտրութիւնը շատ խիստ պէտք է լինի, որովհետեւ դրանք պէտք է զարգացնեն երեխայի մէջ բարի ձգտումները դէպի այն ամենը, ինչ որ գեղեցիկ է և լաւ: Սաղալիքների մէջ լինում են այնպիսիները, որոնց երեխան առանձնապէս սիրում է և հէնց դրանք պէտք է կազմեն նրա մանկանոցի զարդը: Այսպիսով հետզհետէ կազմւում է մանկանոցի սարք ու կարգը, որով երեխան ինքն սկսում է հրճուել, իւր խաղալիքները դասաւորելով և կարգաւորելով:

Գեղարուեստական զգացմունքի գլխաւոր գործոններն են երգեցողութիւնը և երաժշտութիւնը: Երգի վրայ երեխաները շատ շուտ են սկսում ուշադրութիւն դարձնել, լսում են և լսում են նրա առաջին ձայներից յետոյ, իսկ երբ քունը մօտենում է, նոքա հանգիստ քնում են իրենց մօր կամ ծծմօր երգի ազդեցութեան տակ: Այս դէպքում երգեցողութիւնը հանդիսանում է գեղարուեստական զգացմունքի զարգացման առաջին զրդապատճառը: Ժամանակի ընթացքում երեխաները իրենք էլ սկսում են պարզ մանկական երգեր երգել, սկզբում չափելով բաժանում են բառերը, ապա և նրանց համապատասխան երաժշտական եղանակ են տալիս:

Այդ բոլորը պէտք է հնարաւորութեան սահմաններում պահպանել և զարգացնել մանկան մէջ. սրանց հետ միասին շատ հետաքրքիր և ցանկալի է կազմել ընդհանուր խաղեր երգի հետ միասին, օրինակ՝ փոքրիկ շուրջպար կամ նոյն իսկ պարեր, թէկուզ և սրանք լինէին հասարակ ձևով ոտքերի թրփ-թրփացնել:

Գեղարուեստական զգացմունքի զարգացմանը մեծապէս նպաստում են երաժշտական գործիքները, սակայն այստեղ ևս պէտք է

համապատասխան ընտրութիւն անել: Մեր կարծիքով մանկական հասակին համապատասխան գործիքներից մէկը զրամօֆօնն է, ի հարկէ յաջող թիթեղների—եղանակների ընտրութեամբ: Սրա միջոցով կարելի է նաև մանկական երգեր սովորեցնել: Աւելի յետոյ շատ օգտակար է դաշնամուրը, յատկապէս, երբ նրան ընթացակցում է երգը:

Որպէսզի մանկան հոգու յոյգերի կրթութեան տեսութիւնը վերջացնենք, ասենք մի քանի խօսք նաև կրօնական կրթութեան մասին: Դաստիարակութեան մէջ կրօնական տարրի ունեցած նշանակութիւնը ժխտել չի կարելի: Սակայն երեխաներին չպէտք է վախեցնել աստուածային պատուհասներով կամ Աստծու ուղարկած կայծակներով: Երբ երեխան սկսում է հասկանալ իւր անօգնականութիւնը, անհրաժեշտ է, որ նա կրօնական տեսութեան մէջ բարոյական յինարան զգայ, ընդունելով Աստծուն կամ հրեշտակին ինչպէս իրեն մշտական պահապան: Կարևոր չէ թէ մանուկը Աստծու մասին ինչպիսի մտապատկեր կունենայ. սակայն պահապան—Աստուած նրան հարկաւոր է, ինչպէս հարկաւոր է այն նաև ժամանակակից վայրենուն, որը կեանքի պայմանների, բնութեան տարերքի և արհաւիրքի հանդէպ գիտակցելով իւր անօգնականութիւնը, ստեղծում է իրեն համար պահպանող—Աստուած:

Լեզուի զարգացման հետ կարելի է երեխային սովորեցնել առաջին աղօթքը՝ հայր մերը, նախօրօք միտքն ու բովանդակութիւնը մատչելի դարձնելով և երեխային քնից առաջ աղօթքի վարժեցնել: Մենք ճիշտ չենք համարում երեխային մանկական հասակում շատ աղօթքներ սովորեցնելը: Հէնց կրօնական զգացմունքի զարգացման համար փաստակար է երեխայի գլուխը բազմաթիւ անհասկանալի աղօթքներով լցնելը: Դրա համար բացի մէկ-երկու աղօթքից, որ ասում է երեխան քնից առաջ, իւր մահճակալի առաջ ծունկ չորքելով և ձեռները խաչած, կարելի է սովորեցնել ընտանիքի անդամների համար իւր բառերով աղօթք ասել, օրինակ՝ Աստուած, պահիր հայրիկիս, մայրիկիս և այլն:

9.

Գալով երեխայի մտաւոր կրթութեանը առաջին հարցը, որը այս դէպքում առաջ է գալիս, այս է՝ պէտք է արդեօք հոգալ մանկան վաղաժամ մտաւոր կրթութեան մասին, թէ այդ աւելորդ է, անօգուտ է և գուցէ նոյն իսկ փաստակար նրա ապագայ մտաւոր զարգացման համար:

Կարծում են, որ վաղաժամ զարգացումը ընդհանրապէս ցանկալի չէ. նոքա որոնք այս կարծիքին են, այս դէպքում առաջ-

նորդուում են այն օրինակներով, երբ մտաւորապէս շուտ զարգացած երեխաները, որոնք մեծ ապագայ են խոստանում կամ այսպէս կոչուած վաղաժամ հանճարները, հետագայում բոլորովին չեն արգարացնում իրենց վրայ դրուած յոյսերը: Սակայն այս գէպքում գործ ունենք միայն այլասեռութեան ճիւղի հետ, որոնք աչքի են ընկնում վաղաժամ մտաւոր զարգացումով, ապագայում կանգ են առնում և նոյն իսկ կորցնում են այն, ինչ որ առաջուց ձեռք էին բերել: Ուրեմն այստեղ խօսքը կրթութեան մասին չէ, որովհետեւ կրթութեան միջոցով հանճարներ չեն մշակւում, այլ առանձին անհատների մասին է, որոնց բնութիւնից տրուած վաղաժամ մտաւոր զարգացումը, ժամանակի ընթացքում, փոխարինւում է մտաւոր ընդունակութիւնների կանգ առնելով: Եւ այդպէս վերոյիշեալ գէպքերը մեր գրած հարցերի հետ ոչ մի յարաբերութիւն չունեն:

Հէնց այսպիսի գէպքերը հաստատում են հասարակութեան մէջ բաւականին տարածուած այն համոզմունքը, որ երեխայի վաղաժամ մտաւոր զարգացումը անօգուտ է և գուցէ նոյն իսկ վնասակար:

Այս գէպքում ևս անտեղիութիւնը առաջանում է զարգացում և կրթութիւն հասկացողութիւնների բաւականաչափ պարզ չիմանելու: Չի կարելի և նոյն իսկ վնասակար է, երբ շտապեցնում ենք մտաւոր զարգացման գործը, այսինքն՝ երեխային ծանրաբեռնում ենք նրան վաղաժամ մտաւոր հատունութիւն տուող տեղեկութիւններով. սակայն կրթել երեխայի հետաքրքրութիւնը, սէր գէպի ինտելիգենտ աշխատանքը, կրթել նրա մէջ եռանդը, միևնոյն ժամանակ սովորեցնելով զսպել եսականութիւնից առաջացած աւելորդ ձգտումները, կրթել նրա մէջ լուրջ վերաբերմունք գէպի իրականութիւնը, հեռացնել այն ամենը ինչ որ աւելորդ է, երեւակայական է և վախեցնող, կրթել նրա մէջ հակումն գէպի մտաւոր ինքնուրոյնութիւնը և այլն—այս չի նշանակում ծանրաբեռնել երեխայի ուղեղը այլ և այլ նրա հասակին անհամարժեք տեսակէտի տեղեկութիւններով, այլ նախապատրաստել նրա մէջ գործնական տեսակէտից շատ օգտակար ունակութիւններ, որոնք երեխային ոչ միայն այդ հասակումն են մեծ ծառայութիւն մատուցանում, երբ կարիք կայ սկսելու զարգացական կրթութիւնը, այլ և նրա ամբողջ կեանքի ընթացքում:

Առաջնորդուելով այս տեսակէտից մենք կողմնակից ենք երեխայի վաղաժամ կրթութեան, վերոյիշեալ իմաստով: Մինչդեռ յիշածս հասկացողութիւնների շփոթութիւնը այն տեղն է հասնում, որ մի քանի մանկավարժներ նոյն իսկ հակառակ են երեխային խօսել սովորեցնելուն, առաքելելով, որ առաջ պէտք է հա-

սունանայ նրա միտքը, ապա պէտք է հետևի նրա արտայայտութեան ձևը: Կարծես թէ միտքը կարող է կատարեալ լինել առանց խօսքի: Չէ՞ որ հէնց բառերը միտքը դարձնում են պարզ և ճիշտ, իսկ այս կրթութեան տեսակէտից շատ անհրաժեշտ է: Սորհուրդները, թէ պէտք է սպասել այն շրջանին, երբ երեխան տիրապետում է մտքին, ապա նրան խօսել սովորեցնել, նման է այն բանին, եթէ սկսէինք թուարանական և հանրահաշուական յարաբերութիւնները սովորել այն ժամանակ, երբ գեռ ևս մաթեմատիկական հասկացողութիւններ չունէինք, որոնք ձեռք են բերւում հէնց այդ յարաբերութիւնների ուսումնասիրութեան համար:

Բոլոր բժիշկներին լաւ յայտնի է, որ երեխայի մտաւոր զարգացման համար խօսելու ընդունակութեան զարգացման ուշանալը շատ ֆրասակար է: Ճիշտ է, սովորականից ուշ խօսել սկսող երեխան կարող է հասնել աւելի շուտ խօսել սկսողին, սակայն այս նրա անհատականութեան հետեանքն է, այլ ոչ թէ փաստ է որ երեխային չպէտք է խօսել սովորեցնել մինչև այն հասակը, երբ նա ինքը կարող է այն սովորել: Մենք ենթադրում ենք, որ իւրաքանչիւր սովորողի յորքան կարելի է շուտ ձեռք բերելը և յատկապէս խօսելու նման էական սովորողի, որը ճիշտ և կանոնաւոր մտածողութեան զէնքն է, երեխայի կանոնաւոր մտաւոր զարգացման համար, միշտ օգտակար է: Բանը նրանումն է, որ հէնց այս սովորողի զարգացումը, եթէ նա ձեռք է բերւում առանց յատուկ լարման և աստիճանաբար, օրինակ խաղի հետ միասին, երեխայի մէջ մի առանձին յոգնածութիւն չի կարող առաջացնել: Ձեռք բերւած սովորողը և յատկապէս խօսելունը, ոչ մի կերպ չի կարող ծանրաբեռնել երեխայի մտաւոր շրջանը, ընդհակառակը, կծառայի նրա հոգեկան գործունէութեան թիթևացման: Ինչպէս որ ֆիզիքական կանոնաւոր վարժութիւնը ամրացնում և զարգացնում է ֆիզիքական կողմը, նոյնպէս և հոգեկան շրջանը զարգանում է համապատասխան վարժութեան ժամանակ, մինչդեռ վարժութեան բացակայութիւնը առաջացնում է մտաւոր ուժերի թուլացումն և մտաւոր զարգացման յետամնացութիւն:

Կրթութիւնը, ինչպէս և ամեն մի դիսցիպլին, պէտք է աշխատի զարգացնել սէր դէպի մտաւոր աշխատանքը, հեռացնելով մարդուն մտաւոր պարապութիւնից և ծուլութիւնից. սա իւր ձևի հոգեկան մարզանք է, որը նպատակ ունի մանկան մէջ զարգացնել մտաւոր գործունէութեան սէր և կարիք և տանել նրան միշտ ցանկալի շաւղով: Մեր հասարակութեան մէջ համարեա թէ ընդունուած է մտածել, որ մինչև 7—8 տարեկան, այսինքն՝ սովորական դպրոցական հասակը, երեխան կարող է չարութիւն անել, վաղել, խաղալ և առհասարակ պարապ անցկացնել, մոռանալով

որ հէնց դրանում արմատանում է նրա մէջ հակումն դէպի մտաւոր պարապութիւնը նրա ամբողջ կեանքի ընթացքում: Այս պատճառով մենք յանձնարարում ենք երեխային վաղ հասակից սկսած աստիճանաբար մտաւոր աշխատանքին վարժեցնել, սակայն միշտ յարմարուելով նրան: Թէև մտաւոր զարգացումը սկսւում է և կարող է շարունակուել խօսելու ընդունակութիւնից շատ առաջ, սակայն առանձնապէս աւելի սխտեմատիկ մտաւոր կրթութիւնը, բառի բուն նշանակութեամբ, կարելի է սկսել այն ժամանակուանից գլխաւորապէս, երբ երեխան սկսում է հասկանալ մեծերի խօսակցութիւնը: Այդ պէտք է սկսուի հէնց երեխային խօսել սովորեցնելով:

Ինչ վերաբերում է երեխայի լեզուի զարգացման, այս տեսակէտից ի նկատի ունենալով, որ նրա ձեռք բերելը մանկան զարգացման գլխաւոր գէնքերից մէկն է, ուստի պէտք է բոլոր միջոցներով աշխատել, որ երեխայի լեզուն զարգանայ որքան կարելի է շուտ և կանոնաւոր: Յոյց տուած նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է սկզբից խօսել երեխայի հետ արտասանելով նրա մօտ հասարակ բաներ՝ մայրիկի, հայրիկի, յետոյ զանազան առարկաների անուններ տալ, որոնք պատահում են մանկան կեանքում: Ոչինչ կթէ երեխան չի կարողանում նոյն իսկ նմանուելով կրկնել բառերը, նա յամենայն դէպս իւրացնում է նրանց նշանակութիւնը և այդպիսով հետզհետէ սկսում է հասկանալ հասակաւորներին խօսակցութիւնը:

Կը շարունակուի

